

UDK 325.3:159.9.01
Bibliid 0543-3657, 70 (2018)
God. LXIX, br. 1170, str. 5–26
pregledni članak
Primljen: 16.4.2018.

Danilo BABIĆ¹

Pojmovni okvir i psihološki aspekti kolonijalizma

Sažetak: U ovom radu govorimo o pojmovnom okviru kolonijalizma. Posmatramo kolonijalizam kao kompleksni sistem zasnovan na rasnoj i pravnoj diskriminaciji i ekonomskoj eksploataciji. Takođe, nastojimo da napravimo distinkciju između pojmova kao što su: kolonijalizam, neokolonijalizam i imperijalizam. Smatramo da su ovi pojmovi srodni i komplementarni; stoga ih ne bi trebalo analizirati odvojeno već unutar jedinstvenog konteksta. Bez obzira na delimične razlike među ovim konceptima, oni zapravo deluju sinergijski u cilju uspostavljanja hegemonije nad starosedelačkim stanovništvom. Dodatno, analiziramo psihološku dimenziju kolonijalizma sagledavajući odnos između kolonizatora i kolonizovanog, koji karakteriše međusobna zavisnost, kompleksi superiornosti i inferiornosti. U radu suočavamo mišljenja tri eminentna autora na polju psihologije kolonijalizma: Alberta Memija, Oktava Manonija i Franca Fanona.

Cljučne reči: kolonijalizam, imperijalizam, Prospero, Kaliban, Memi, Fanon, Manoni.

Uvod

U zapadnoj akademskoj zajednici, postkolonijalna teorija i studije postkolonijalizma vezane su za poststrukturalizam. Poststrukturalizam je predstavljao sredstvo za borbu protiv onoga što su postkolonijalisti videli kao zatvor evropskog humanizma. Oslonjenost na ove teorije, međutim, diktirao je i izbor tema, tumačenje i vrednosne sudove postkolonijalnih studija. U skladu s tim javlja se tendencija relativizacije antikolonijalnih diskursa.²

---

¹ Autor je student doktorskih studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu sa posebnim interesovanjem za postkolonijalne studije i studije Afrike. E-mail: danilobabic@gmail.com.

Međutim, uprkos strategijama za analizu i razotkrivanje odnosa moći, reprezentacije, diskriminacije i diskursa uopšte, ekonomske i socijalne razlike između bogatih i siromašnih, privilegovanih i potlačenih ne samo da se ne smanjuju nego se i povećavaju.³ Gubitak interesovanja za društveno-ekonomska pitanja, institucije, pokrete otpora kolonijalizmu, klasnu borbu i drugo, doveo je do zaokreta postkolonijalne teorije ka jezičkoj analizi i izazvao „zaglavljivanje u analizu diskursa“ – umesto proaktivne analize konkretnih društvenih pojava i suočavanja sa malignitetima modernog kapitalizma. Jednom rečju, postkolonijalizam nije uspeo da se otrgne iz zagrljaja „zapadnih teorija“ poststrukturalizma i postmodernizma.⁴ Dela postkolonijalnih autora odišu složenim, nepristupačnim i isuviše apstraktnim govorom koji zapravo depolitizuje problem (neo)imperijalizma i (neo)kolonijalizma i odvraća od bavljenja ovom tematikom. Vodeći postkolonijalni autori⁵ žive(li) su živote „akademske zvezde“, uživajući u materijalnim i nematerijalnim benefitima koje proizvodi „industrija drugosti.“

Upravo zbog navedenih razloga ovaj rad se neće dalje baviti analizom, kritikom i „decentriranjem“ postkolonijalnih studija. Cilj rada je da stručnoj i široj javnosti pruži neku vrstu uputstva kako da prepozna i odupre se ponovnoj legitimizaciji civilizatorskih misija. Želja autora je da, pre svega, mladim kolegama pruži bazični pojmovni okvir (koji gotovo bez izuzetka biva prenebregnut u analizi postkolonijalnog diskursa, tako doprinoseći nerazumljivosti čitavog koncepta postkolonijalnih studija), klasifikaciju i distinkciju osnovnih koncepta (post)kolonijalizma.

Konceptualno, kolonijalizam je doživeo poraz izbijanjem Prvog svetskog rata. Krajem Drugog svetskog rata epoha kolonijalizma je i formalno okončana, a svoj ceremonijalni kraj kolonijalizam je doživeo 1994. godine padom Aparthejda u Južnoafričkoj Republici. Iako je od kraja kolonijalizma proteklo mnogo godina, pojmovni okvir, mehanizam njegovog delovanja i svrha postojanja i dalje ostaju nedovoljno jasni široj ali i naučnoj javnosti. Bolje razumevanje kolonijalizma je nužno zbog činjenice da su tekovine kolonijalizma još uvek prisutne u savremenim međunarodnim odnosima: globalni jug je i dalje podeljen na sfere uticaja koje potiču iz vremena kolonijalizma, a moderni kapitalizam latentno koristi kolonijalno-imperijalne metode za ubiranje profita. Dodatno kolonijalizam utiče na tipičnog

² Jelena Đorđević, „Postkolonijalna teorija diskursa“, *Godišnjak FPN*, godina II, br. 2, decembar 2008, str. 31.

³ Gordana Đerić, „Šta ne kritikuje kritička teorija diskursa“, *Kultura polisa*, god. XII (2015), br. 28, str. 441-453.

⁴ Jelena Đorđević, „Postkolonijalna teorija diskursa“, op. cit., str. 32-34.

⁵ Najpoznatiji postkolonijalni autori – „sveto trojstvo“ postkolonijalizma su Gajatri Spivak (*Gayatri Chakravorty Spivak*), Homi Baba (*Homi K. Bhabha*) i Edvard Said (*Edward Said*), prim. aut.

stanovnika globalnog juga koji je i dalje suočen sa (sada nevidljivim) kolonijalnim granicama koje ga iznova sprečavaju da razvije svoj potencijal.

1. Kolonijalizam i tipovi kolonizacije

Kolonijalizam nije nov fenomen. Kolonije su osnivali stari Grci, Rimljani, Mavari i Otomansko carstvo. Razlog zbog kojeg se termin kolonijalizam najčešće vezuje za period XVI veka i dominaciju Evropljana nad Amerikom, Afrikom i delom Azije nalazi se u tome što se upravo tada sam mehanizam kolonijalizma drastično promenio, prvenstveno u tehničko-tehnološkom smislu. Brodovi za dugu plovidbu, kao i novi načini skladištenja hrane omogućili su Evropljanima da stignu u udaljene delove sveta, prevezu znatno veći broj ljudi, ali i da lakše održavaju veze između metropole i kolonije.⁶ Pomenuta dostignuća prouzrokovala su promenu shvatanja koncepta carstva, pošto više nije bilo neophodno da teritorija jednog carstva bude geografski monolitna.⁷

Postavlja se pitanje zašto su baš Evropljani uspeali da kolonizuju praktično ceo svet? Zbog čega Inke nisu uspele da pobeđu španske Konkvistadore ili zašto borci Zulu plemena nisu uspeali da pobeđu holandske doseljenike u Africi, iako su bili višestruko brojniji od osvajača? Kroz celu istoriju Evrope, u početku latentno a za vreme fašizma javno i brutalno, zagovarana je teorija o rasnoj nadmoći Evropljana u odnosu na druge narode.

Profesoru sa UCLA univerziteta Džaredu Dajmondu (*Jared Diamond*) uspelo je da opovrgne tu diskriminatorску tezu. On, naime, smatra da je za nadmoć stanovnika Evrope, u poređenju sa drugim stanovnicima sveta, zaslužna isključivo geografija koja je omogućila da Evropljani u svojim rukama imaju tri skrivena aduta: puške, bacile i čelik. Prvu povoljnu okolnost po osvajače iz Evrope predstavlja upravo raspored kontinenata: Evropa se prostire pravcem istok–zapad, dok se Afrika i Amerika prostiru pravcem sever–jug. Ovo je bitno zbog činjenice što se ljudi, kao i ostali živi svet, mnogo lakše kreću i funkcionišu kada se nalaze na sličnoj geografskoj širini. Tako su u Evropu mnogo lakše stigla znanja iz Kine i arapskog sveta vezana za barut i kovanje čelika. S druge strane, stanovnici Afrike i Amerike ostali su izolovani zbog klimatskih i reljefnih prepreka na koje su nailazili menjajući svoju udaljenost od Ekvatora. Kolikogod zvučalo neobično, drugi bitan faktor bili su usevi i domaće životinje. Ječam i pšenica, osnovne poljoprivredne kulture u Evropi su daleko hranljivije i izdašnije od svega što

⁶ Margaret Kohn, *Colonialism, The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), internet: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/colonialism>.

⁷ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, Blackwell Publishing, Carlton, 2001, p. 16.

raste u Africi ili Americi. Sve životinje koje su ljudi uspjeli da pripitome nalaze se u Evropi (sa izuzetkom južnoameričke lame); one su obezbeđivale neophodne potrepštine za kolonijalna osvajanja i bile od neprocenjive pomoći u zemljoradnji. Zanimljiva je paralela između zebre i konja, koje su praktično dve iste životinje. Dok je konj pripitomljen veoma lako i kroz istoriju bio od izvesnog značaja za razvoj evropske civilizacije, stanovnici Afrike od zebre nisu mogli da očekuju značajniju korist, budući da se ona nije dala pripitomiti usled svoje plašljive naravi kao posledice velikog broja prirodnih predatora. Upravo domaće životinje su obezbedile ključnu prednost evropskim kolonizatorima, jer su životinje donele i bacile na koje je domorodačko stanovništvo bilo potpuno neotporno. Epidemije novih bolesti (kao što su boginje, kuga, kolera) desetkovale su domicijalno stanovništvo, dok su Evropljani imuni na njih, jer pored domaćih životinja koegzistiraju generacijama.⁸

Termin kolonija potiče od latinske reči *colonus* što znači farmer. Koren reči naglašava praksu kolonijalizma, koja vrši premeštanje ljudi s jedne teritorije na drugu. Pridošlice na novoj teritoriji grade svoje naseobine i na njima se trajno naseljavaju. Oni zadržavaju političku vezu i, još važnije, političku odanost svojoj metropoli. Kolonijalizam predstavlja praksu pokoravanja jednog naroda od strane drugog.⁹

Pojmovi kolonizacija i kolonija nisu jednoznačni. Proces kolonizacije može da se odigra i bez izgradnje kolonije kao što i kolonija može da se izgradi i bez procesa kolonizacije – reč je o zauzimanju nenaseljenih mesta, vojnim pohodima koji rezultuju izgradnjom vojnih baza.¹⁰

Osterhamel (*Jürgen Osterhammel*) smatra da se pri tome razvija specifična vrsta odnosa između starosedelačke većine i manjinskih stranih uzurpatora. Kolonizatori su uvereni u vlastitu superiornost i predodređenje da vladaju. Ipak, ključne odluke koje će uticati na život stanovnika kolonije donose se u udaljenoj metropoli koja je motivisana isključivo vlastitim interesima, a lokalni kolonijalni vladari samo sprovode te odluke.¹¹ Ovu novonaseljenu populaciju Jang (*Robert Young*) naziva „kolonima“. On smatra da su koloni veoma brzo ostali zaglavljani između metropole i kolonije; na neki način, oni nisu pripadali ni jednim ni drugima. Njihova vlada više nije mogla njima da upravlja na efektivan način, niti da ih zaštiti. S druge strane, koloni nisu pripadali ni starosedelačkom stanovništvu. Štaviše, to stanovništvo su proterivali sa životnog staništa i eksploatirali ga kao radnu snagu.¹²

⁸ Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, Norton W.W., New York, 1997.

⁹ Margaret Kohn, *Colonialism*, op. cit.

¹⁰ Jürgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, Markus Weiner Publishers, New Jersey, 2002, p. 10.

¹¹ Ibid., p. 16.

¹² Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., p. 19.

Za dalje razmatranje neophodno je upoznati se sa osnovnim pretpostavkama kolonijalizma:

Prvo, kolonijalizam nije bilo kakav odnos između gospodara i roba. To je odnos u kome celo starosedelačko društvo biva eksterno manipulirano i ustrojeno tako da odgovara potrebama i interesima kolonijalnih vladara. Starosedelačko društvo biva otrgnuto od vlastite istorijske putanje razvoja.

Drugo, kolonizatori nisu spremni da čine ustupke kolonizovanima; kulturni i vrednosni obrazac kolonizovanog se u potpunosti odbacuje.

Treća tačka se nadovezuje na drugu. Evropski kolonizator smatra svoju kulturu za superiornu, te smatra svojom obavezom da kolonizovane narode privede toj kulturi. Evropljanin to ne doživljava kao nasilje prema kulturi kolonizovanog već svoju civilizatorsku misiju smatra obavezom tj. vlastitim „teretom“.

Faze kolonijalizma grubo možemo podeliti na: 1) kontakt, 2) osvajanje, 3) konsolidaciju. Opširnije na osam koraka glasi: 1) Izviđanje nepoznatog terena, 2) sakupljanje priobalnih resursa, 3) razmena sa lokalnim stanovništvom, 4) pljačka i inicijalne ekspedicije u unutrašnjost, 5) obezbeđivanje trajnih ispostava, 6) polaganje prava na imperijalni suverenitet, 7) doseljavanje prve grupe civilnih stanovnika i uspostavljanje samoodržive kolonije, 8) uspostavljanje kompletnog kolonijalnog aparata.¹³

Inicijalno, Evropljani u kolonizaciju nisu krenuli iz želje da vladaju nekom novom populacijom. Njihov cilj je bio premeštaj vlastitog stanovništva koje je želelo da krene u potragu za boljim životom, a pri tome ostane lojalno sopstvenoj kulturi. Trebalo bi imati u vidu da se period kolonizacije preklapa sa periodom verskih tenzija između katolika i protestanata u Evropi. Takođe, mnogi od doseljenika su bili u sukobu sa zakonom u svojim metropolama. Na tragu ovakvog razmišljanja, možemo reći da je kolonijalizam predstavljao izvoz socijalnog konflikta. Međutim, proklamovani motivi za kolonizaciju su bili sažeti u akronim „3 ce“: hrišćanstvo, civilizacija i trgovina (*christianity, civilization, commerce*).¹⁴

Klasifikaciju kolonijalizma možemo izvršiti prema tipu i prema svrsi. Prema tipu kolonijalizam delimo na:

1. Kolonijalna vladavina (formalni kolonijalizam) – starosedelački vladar biva zamenjen kolonijalnim upravnikom. Predkolonijalni poredak prestaje da postoji (ili nastavlja da postoji ilegalno). Sve nadležnosti (administracija, pravosuđe, porezi, održavanje reda u koloniji) prelaze u ruke kolonizatora. Ovakav tip kolonizacije najčešće je primenjivala Francuska.

¹³ Jurgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, op. cit., pp. 41-42.

¹⁴ Zoran Ćirjaković, „Decentriranje sveta posle kolonijalizma: strategije suprotstavljanja od kraha civilizatorske misije do uspona novog orijentalizma“, *Srpska politička misao* (Posebno izdanje: „Politika postmoderne i politika posle postmoderne“), 2016, str. 119-139 (str. 120).

2. Kvazi-kolonijalna kontrola (neformalni kolonijalizam) – rutinske državne nadležnosti ostaju u rukama starosedelaca. Kolonijalni osvajač ima ulogu kontrolora i nadzornika. Neposrednu vlast zadržava jedino u oblastima trgovine, carine i pomorstva, kako bi osigurao potpisivanje i sprovođenje „nejednakih sporazuma“ (*unequal treaties*) koji donose ekonomsku korist metropoli na štetu kolonije. Takođe, svi državljani metropole koji se nalaze u koloniji izuzeti su od lokalnog pravosuđa. Ovakav tip kolonizacije karakterističan je za Veliku Britaniju.
3. Deterministički uticaj je najsuptilniji kolonijalni oblik koji se zasniva na faktičkoj zavisnosti kolonijalne ekonomije u odnosu na metropolu. Pošto je kolonijalna ekonomija višestruko slabija i zavisna u odnosu na metropolu, vlastima kolonije ostaje da se dobrovoljno prilagođavaju preferencijama „nepostojećeg kolonizatora“, iako na to ni formalno ni neformalno nisu prisiljeni. Primer ovakve latentne kolonizacije jeste položaj SAD u odnosu na zemlje Centralne i Južne Amerike u XIX i XX veku.¹⁵

Osnovna svrha kolonije je obezbeđivanje sirovina neophodnih za razvoj privrede metropola. Stoga prema svrsi kolonijalizam možemo podeliti na:

1. Eksploatorski kolonijalizam se zasnivao na prisilnom radu koji su kolonizatori nametnuli starosedecima. Čuveni španski sistem *encomienda* u početku se nije razlikovao od klasičnog robovlasništva. Kasnije, sistem je evoluirao u takozvani *reparimento* sistem poznatiji pod nazivom *mita*. Radilo se o nešto blažem obliku radne obaveze po kojoj su lokalnim zajednicama određivane „kvote“ radnih sati koje je bilo neophodno raditi za kolonizatora. Radna mesta su uglavnom bile plantaže, rudnici ili druga mesta za pribavljanje vrednih prirodnih resursa.
2. Naseljenički kolonijalizam karakteriše direktna vladavina, kao i doseljavanje velikog broja ljudi. Cilj pridošlica nije bila eksploatacija niti misionarstvo – naprosto, oni su došli da žive na novoj teritoriji zbog svojih ličnih razloga.

Analiza korisnosti, odnosno štete koju je kolonijalizam naneo kolonijama, nije predmet ovog rada. Bez izricanja vrednosnih sudova možemo konstatovati da je jedan od glavnih efekata kolonijalizma – transformacija starosedelačke ekonomije – ostvarena tako što je uveden kapital u ne-kapitalistička društva. Pojava plantaža takođe je iz korena promenila starosedelačko shvatanje ekonomije, budući da su starosedeci do tada bili nomadi.¹⁶

¹⁵ Jurgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, op. cit., pp. 20-21.

¹⁶ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., p. 20.

2. Sličnosti i razlike između kolonijalizma i imperijalizma

Imperijalizam definišemo kao volju i mogućnost pojedinih država da projektuju svoje nacionalne interese na udaljene regione, te svoje nacionalne interese postavljaju kao relevantan faktor u rešavanju bilo kog problema u međunarodnim odnosima.¹⁷ Stoga je imperijalizam mnogo širi pojam od kolonijalizma. Instrumenti imperijalizma nadilaze puku kolonijalnu eksploataciju i uključuju različite diplomatske, trgovinske i vojne metode. Još jednu definiciju imperijalizma kao najvišeg stadijuma kapitalizma dao je Lenjin u naslovu istoimenog dela. Ideja imperijalizma opravdava ekonomske pljačke koje su pratile kolonijalizam. Rivalstvo između velikih sila za kontrolu teritorije i sticanje ekonomskih resursa bilo je jedno od glavnih obeležja imperijalizma. Postojećim resursima na postojećem tržištu proizvođači u imperijalističkom sistemu sve teže su realizovali profit. Zato su se oni oslanjali na vlade svojih zemalja kako bi im te vlade obezbedile nove resurse i nova tržišta.¹⁸ Uzimajući u obzir da su resursi i teritorija ograničeni, a potrebe (tj. pohlepa) velikih sila neograničene, sukob imperijalističkih sila bio je neizbežan – možemo reći da je Prvi svetski rat zapravo postulat imperijalističke ideologije.

Imperijalizam kao ideologija je nastao u isto vreme kada i oslobodilačke ideje u kolonijama, služeći kao neka vrsta „defanzivnog odgovora“ kolonizatora. U fokus anticolonijalne borbe 1919. godine imperijalizam ulazi usponom komunizma, da bi za vreme Hladnog rata postao glavni predmet napada komunističkih mislilaca, čak više i od samog kapitalizma.¹⁹

Sada ćemo preciznije odrediti vezu između kolonijalizma i imperijalizma. Imperijalizam možemo posmatrati kao koncept, dok kolonijalizam predstavlja praksu. Imperijalizam je (istorijski gledano) nastao posle kolonijalizma, kako bi obrazložio ekonomsku eksploataciju; njegova dodatna uloga jeste da pruža teorijsku i ideološku podlogu kolonijalizmu. Dakle, bez obzira što je (hronološki) kolonijalizam nastao pre imperijalizma, možemo reći da je kolonijalizam samo instrument imperijalizma.²⁰ Vođen željom za moći, ideološkim i finansijskim razlozima, imperijalizam je odražavao državnu politiku globalnog osvajanja – dok je kolonijalizam vođen isključivo ekonomskim razlozima. Za razliku od kolonijalizma, imperijalizam (rukovođen permanentnom željom za dominacijom) zbog svoje ideološke komponente u nekim situacijama može da deluje čak i na štetu čisto ekonomskih interesa.

¹⁷ Jurgen Osterhammel, *Colonialism: A Theoretical Overview*, op. cit., p. 21.

¹⁸ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin *Post-colonial studies: The key concepts* Routledge, New York, 2007, p. 114.

¹⁹ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., pp. 25-29.

²⁰ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin *Post-colonial studies: The key concepts*, op. cit., p. 40.

3. Transformacija kolonijalizma u neokolonijalizam

Kolonijalizam je prerastao u neokolonijalizam kada su kolonije počele da stiču nezavisnost; međutim, kolonijalne sile su nastavile da vrše ekonomski uticaj i političku kontrolu nad svojim kolonijama.²¹

Jednostavnu definiciju neokolonijalizma možemo pronaći u naslovu knjige Kwame Nkrumaha (*Kwame Nkrumah*) koji glasi: „Neokolonijalizam [je] najviši stadijum imperijalizma.“ On tvrdi: „Neokolonijalizam je najgori oblik imperijalizma. Oni koji ga praktikuju uživaju moć bez odgovornosti, a oni koji od njega pate bivaju eksploatisani bez prava na naknadu.“²² Suština neokolonijalizma se ispoljava u državi (bivšoj koloniji) koja je formalno nezavisna, ali zapravo njen politički sistem i ekonomska politika bivaju određeni od strane spoljnog faktora. Uticaji na kulturu i sistem obrazovanja su takođe veoma izraženi.

Metodi uticaja na neokolonijalnu državu, kojom se ona primorava na poslušnost, mogu biti različiti. U posebnim situacijama se koristi oružana sila ili neposredna pretnja oružanom silom. Ipak, kao sredstvo prinude češće se praktikuju ekonomski pritisci. Neokolonijalna država biva primorana da kupuje proizvode od imperijalističkih zemalja (najčešće svog bivšeg kolonijalnog patrona). Postoji još jedan vid neokolonijalizma: neokolonijalna država nije pod kontrolom druge države, već pod uticajem multinacionalnih korporacija koje se najčešće bave eksploatacijom prirodnih resursa, ili pak pod kontrolom neke međunarodne finansijske institucije ili kluba poverilaca. Jedno od osnovnih obeležja neokolonijalizma jeste da se strani kapital više koristi za eksploataciju nego za razvoj. Neokolonijalizam, baš kao i sam kolonijalizam, predstavlja izvoz socijalnih konflikata imperijalističkih zemalja. Ovu tezu Nkrumah potkrepljuje tvrdnjom da su se nakon Drugog svetskog rata nejednakosti između bogatih i siromašnih u Evropi smanjivale, dok su se između Evrope i Afrike, kao i unutar same Afrike, povećavale. On smatra da se srž konflikta nalazi u evropskoj ideji države blagostanja. Kako bi se zadržao visok životni standard radničke klase u Zapadnoj Evropi, umesto u svojoj zemlji zapadnjaci su sačinili međunarodnu podelu rada. Princip neokolonijalne dominacije bazira se na usitnjavanju bivših velikih kolonijalnih poseda na male države koje nisu sposobne da se samostalno razvijaju. Ponekad novoformirane države nisu u stanju ni da održe teritorijalni integritet, te iz tog razloga moraju da se oslanjaju na bivše imperijalističke gospodare. Tako usitnjene i razjedinjene, neokolonijalne zemlje nisu u stanju da se usprotive niskim cenama sirovina i primarnih proizvoda koje izvoze. Niske cene diktiraju imperijalističke zemlje i na taj način ostvaruju ogromnu prednost u trgovinskoj razmeni, jeftino kupujući sirovine a skupo prodajući

²¹ Robert Young, *Postcolonialism an historical introduction*, op. cit., p. 42.

²² Kwame Nkrumah *Neo-colonialism The last stage of Imperialism*, Thomas Nelson & sons, London, 1965, p. XI.

gotove proizvode. Upravo ova neravnoteža je ključ za razumevanje nerazvijenosti neokolonijalnih zemalja. Kolonije (prevashodno afričke) su obilovale nekim od najvrednijih prirodnih resursa na planeti, kao što su zlato i dijamanti, ali su se tržišta za ta dobra nalazila u imperijalističkim centrima, u Londonu i Njujorku – ispostavilo se da je to mnogo važnije.²³

Bivšim kolonijama nije lako da se odupru neokolonijalizmu. Ipak, prelaskom sa kolonijalnog na neokolonijalni sistem, stvorila se mala ali ne i zanemarljiva mogućnost da neokolonijalne države promene svoje patrone. To je „privilegija“ koju je donela njihova nominalna nezavisnost. Ova činjenica je prouzrokovala rivalstvo među velikim silama.

U svojoj suštini, neokolonijalizam permanentno proizvodi napetost. Da bi bio održiv, mora da podigne životni standard onih kojima upravlja (barem toliko da spreči socijalne nemire). S druge strane, njegov glavni cilj je da taj standard i nivo razvoja održi dovoljno niskim kako bi imperijalističke zemlje mogle da ostvare svoje interese.²⁴ Ako je cilj kolonijalizma bio eksploatacija resursa, cilj neokolonijalizma je „kolonizacija uma“.

4. Odnos kolonizatora i kolonizovanog – kolonizacija uma

Memmi (*Albert Memmi*) kolonijalizam opisuje kao jednu vrstu fašizma, koja se zasniva na ekonomskom eksploataciji. Osnovna oruđa kolonijalizma su rasizam i teror.²⁵ Kolonijalni rasizam zasniva se na tri komponente: 1) razlike u kulturi između kolonizatora i kolonizovanog; 2) eksploataciji te različitosti u korist kolonizatora; 3) korišćenje navodnih različitosti u dokazivanju apsolutnih istina.²⁶ Pojavi rasizma doprineli su kriterijumi o „idealnom izgledu čoveka“ koji su dominirali Evropom XVIII veka. Ideali lepote stvoreni u eri prosvetiteljstva poslužili su kao osnova za stvaranje klišeja koji su kasnije korišćeni za diskriminaciju drugih rasa, pre svih Jevreja, crnaca i Arapa. Rasizmu je bila potrebna sekularna platforma poput prosvetiteljstva, pošto je hrišćanska vera (makar u teoriji) pružala mogućnost za jednakost inferiornim rasama. Prosvetiteljski ideal lepote ogledao se u beloj rasi i vrlinama poput marljivosti, umerenosti, časti i dr. Inferiornim rasama pripisivano je odsustvo ovih osobina. Snaga rasizma ogledala se u tome što su stereotipi o drugim rasama bili proklamovani za objektivne i verodostojne izvore znanja. Džordž Mos (George L. Mosse) nastoji da prikaže kako rasizam u Evropi nije rezultat „slučajnih trenutaka ludila“ već bitan element evropskog iskustva.²⁷ Prapočeci rasizma sežu u Španiju šesnaestog veka gde

²³ Ibid., pp. ix, x, xII–xv

²⁴ Ibid., pp. xII–xv

²⁵ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, Earthscan Publications Ltd, London, 2003, p. 63.

²⁶ Ibid., p. 115.

²⁷ Džordž Mos, *Istorija rasizma u Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, str. 24.

je koncept „čistote krvi“ služio kao opravdanje za diskriminaciju svih ljudi jevrejskih korena. Rasizam je u svom punom obliku zaživeo u XVIII veku koristeći tekovine prosvetiteljstva i dogmatske mehanizme hrišćanstva, i tako postao „svetovna religija“. Rasizam je proistekao iz bavljenja razumom, prirodom, estetikom i dušom koja su okupirala evropsku javnost XVIII veka. Rasistički pogled na svet spojio je fizičke karakteristike čoveka sa njegovim mestom u prirodi i njegovom dušom, na taj način integrišući religiozna osećanja u rasizam stvarajući koncept „rasne duše.“²⁸ Rasizam je ugrađen u svaku kolonijalnu instituciju i zasniva se na tome što kolonizovane tretira kao niža bića (*subhumanity*). S obzirom da je kolonizovani niže biće, on ne uživa zaštitu međunarodnog prava pošto on i nije čovek u punom smislu te reči. Kolonizovani se sagledava esencijalistički; esencijalizam u (post)kolonijalnom kontekstu možemo definisati kao redukciju starosedelaca na suštinu onoga šta znači biti Afrikanac/Indijac/Arapin.²⁹

Albert Memi ilustruje portrete kolonizatora i kolonizovanog. Prema Memiju, kolonizatora zanimaju isključivo tri stvari: profit, privilegije i uzurpacija. Za kolonizatora kolonija je mesto gde on zarađuje više a troši manje.³⁰ Naime, u svojoj domovini on bi, najverovatnije, bio mediokritet (administrativni službenik srednjeg ranga) dok u koloniji ima status polubožanstva. Dodatno, on tvrdi da kolonizatori nikada nisu imali iskrenu nameru da religijski preobrate kolonizovane, jer bi se na taj način stvorili uslovi za jednakost i samim tim narušila sama suština kolonijalnog odnosa koji se bazira na privilegiji kolonizatora. Crkva jeste potpomagala kolonizatore i uživala u slučajnom dobitku koji se ogleda u povećanju broja vernika, ali crkva nije bila inspirator kolonizacije.³¹

Prateći Memijevu argumentaciju, kolonizatore možemo podeliti na dve grupe – one koji prihvataju kolonizaciju ili je odbijaju. Kolonizator koji odbija kolonizaciju smatra kolonijalni sistem za nepravedan. Ipak, on ne može da odbije privilegije koje mu u koloniji sleduju jer ne može postojati Evropljanin koji živi u koloniji a da nema privilegije; te privilegije proizilaze iz njegove bele rase. On jedino može da odabere da li želi da ode ili ostane u koloniji.³²

Kolonizator koji prihvata kolonizaciju nastoji da je legitimiše. On nikad ne zaboravlja da napravi javnu predstavu kojom će veličati svoje dobre osobine i umanjivati vlastite privilegije. U savremenom zapadnjačkom diskursu slika kolonizatora sve više odgovara njegovoj autopercepciji za vreme kolonizacije. Kolonizator svoj boravak u koloniji doživljava kao žrtvu

²⁸ Ibid., p. 29.

²⁹ Edward Said, David Barsamian, *Culture and Resistance: Conversations with Edward Said*, South End Press, Cambridge (Massachusetts), 2003, p. 16.

³⁰ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 5.

³¹ Ibid., p. 116.

³² Ibid., pp. 63-66.

(zbog po njega nepovoljne klime, opasnosti od zaraze raznim bolestima i „kulturološkog šoka“ usled suživota sa divljacima); zato on želi da izvuče maksimum profita iz svakog dana provedenog u koloniji. Tako, uzoran građanin, suprug, otac, po odlasku u koloniju može postati krvnik kolonizovanih. Psihološka slika kolonizatora odiše napetošću: kolonizator koji prihvata svoju ulogu uzaludno pokušava da prilagodi svoj život svojoj ideologiji, dok kolonizator koji svoju ulogu odbija uzaludno pokušava da prilagodi svoju ideologiju vlastitom životu.³³

Slika kolonizovanog bazira se na mitologiji o njegovoj lenjosti. Ovakav atribut najlakše objašnjava materijalnu nemaštinu kolonizovanog. Pošto su kolonizovani percipirani kao lenji, njihovo zapošljavanje nije produktivno i ne donosi profit. Shodno tome, najamnine za kolonijalnu radnu snagu su veoma niske. S druge strane, kolonizator je marljiv i preduzimljiv, dokaz toga je njegova industrija. Privilegovani položaj kolonizatora u koloniji je nagrada za njegov preduzetnički duh. Visoko kvalifikovana radna snaga u koloniji nije poželjna. Kvalifikovan radnik iz metropole u koloniji bi imao tri ili četiri puta veću platu od lokalne radne snage. Naravno, nije moguće da njegova produktivnost zaista bude četiri puta veća, stoga je isplativije zaposliti četiri radnika iz kolonije nego jednog kvalifikovanog iz metropole. Zapošljavanju radne snage iz metropole pribegava se isključivo u onim delatnostima gde je visoko kvalifikovana radna snaga zaista neophodna (a takvih je u koloniji veoma malo). Kolonijalni sistem zato želi da podstakne rast populacije u koloniji. Naime, kako bi plate u koloniji ostale niske, nužno je da postoji velika konkurencija radne snage. Usled niskih najamnina i troškovi života u koloniji ostaju relativno niski tako da plate koje dobija kolonijalna administracija omogućavaju lagodan život kolonizatorima.

Kolonizatori lenjost pripisuju ne samo fizičkim radnicima u koloniji već i lekarima, učiteljima, profesorima koji dolaze iz starosedelačke populacije. Da li su kolonizovani zaista lenji? Na ovo pitanje apsurdno je čak i odgovarati. Lenjost ne može biti karakteristika kolektivnih entiteta, a ponajmanje čitavih naroda. Reč je o upotrebi esencijalizma koji su transponovani u ogoljeni rasizam.³⁴ Još jedan znak depersonalizacije kolonizovanog proističe iz same upotrebe jezika. O kolonizovanom se uvek govori kao o kolektivnom entitetu: „Oni su lenji, primitivni, nasilni...“ Kolonizovanom se ne dozvoljava pravo na individualnost. Uopšteno, kolonizovani je dužan da postoji samo u funkciji ispunjavanja potreba kolonizatora.³⁵

Kolonizator prekraja istoriju kolonizovanog u skladu sa sopstvenim željama. U koloniji se obeležavaju državni i verski praznici kolonizatora a ne kolonizovanog. Deca kolonizovanog ne uče vlastitu istoriju, već istoriju

³³ Ibid., p. 89.

³⁴ Ibid., pp. 124-125.

³⁵ Ibid., p. 129.

kolonizatora. Priče koje slušaju deca kolonizovanih isključivo prikazuju junake (superheroje) bele rase.³⁶ Posledica ovakve kulturne reprezentacije jeste indirektno imputiranje deci i mladima kako moraju postati „beli“ ukoliko žele da poseduju vrline heroja.³⁷ Kolonizovani biva otrgnut od svoje istorije. On je isključen iz političkog života sredine u kojoj živi, usled toga je i nezainteresovan za politiku. Kolonizovanima se nameće stav da nisu sposobni „da zauzmu svoju ulogu u istoriji.“³⁸

Analiziranje kulturnih obrazaca kolonizovanih nije u fokusu kolonizatora, on ni ne pokušava da ih razume. Kolonizator svoju kulturu po definiciji smatra za superiorniju, dok je kultura kolonizovanog primitivna, pervertovana, infantilna – stoga je kolonizator dužan da izvrši „kulturnu dekontaminaciju“ kolonizovanih. Ulogu kulturne transformacije, tj. „kulturne dekontaminacije“ stanovništva bivših kolonija, obavljale su (i još uvek obavljaju) nevladine organizacije koje su zauzele upražnjeno mesto nekadašnjih civilizatorskih misija.³⁹ Po mišljenju kolonizatora, kulturni obrazac kolonizovanog trebalo bi odbaciti *a priori*. Ovakav stav ponekad može da dovede do tragičnih posledica u konkretnim situacijama. Prilikom epidemije ebola u Zapadnoj Africi (2013–2016. godine) lekari sa Zapada, koji su u region pristigli kao vid tehničke pomoći, nisu imali razumevanja za pogrebne rituale lokalnog stanovništva već su nasilno „konfiskovali“ tela preminulih. Takvo ponašanje prouzrokovalo je antagonizam i odbijanje lokalnog stanovništva da prijavi nove smrtne slučajeve, što je doprinelo širenju epidemije.

Sve prethodno dovodi do ogromne psihičke tenzije u odnosu između kolonizatora i kolonizovanog, kao i unutar njih samih. Memi navodi dva moguća izbora (odgovora) kolonizovanih – (1) asimilaciju i (2) pobunu.

Put u asimilaciju vodi preko kolonizacije uma. Kolonizacija uma je forma epistemološkog nasilja koja spada u najgore tekovine kolonijalizma. Pod ovim pojmom se podrazumeva mešanje spoljnog faktora (kolonizatora) u mentalnu sferu kolonizovanog subjekta. Ovakva intervencija utiče na mentalni sklop kolonizovanog subjekta, menjajući i sadržaj i *modus operandi* samog razmišljanja. Efekti ovog procesa su dugoročni i ireverzibilni. Kolonizacija uma ispoljava se kroz različite vidove svakodnevnog života,

³⁶ Jedini izuzetak u ovom pogledu je Marvelov junak „Crni panter“ koji je kreiran 1966. godine. (Film o istom junaku premijerno je prikazan u decembru 2017) Ipak, iako se Crni panter predstavlja kao autentična afrička priča, on to zapravo nije. Slika Crnog pantera i njegove fiktivne postojbine Vakande ponovo biva ništa više od orijentalističkog stereotipa. Crni Panter je u najboljem slučaju afroamerička priča – nikako afrička.

³⁷ Franc Fanon, *Crna koža bele maske*, Novi Sad, Mediteran Publishing, 2015, str. 132-133.

³⁸ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 94.

³⁹ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin *Post-colonial studies: The key concepts*, op. cit., p. 146.

kao što su: kulturni i religijski obrasci, jezik, moda, socijalne navike, politički stavovi i dr.⁴⁰

Ovaj proces najbolje ilustruje sada već čuveno izlaganje Tomasa Mekolija⁴¹ o obrazovnom sistemu Indije:

„Mi sada moramo da učinimo sve što možemo da stvorimo jednu klasu koja bi mogla da bude prevodilac između nas i miliona onih kojima vladamo; klasu osoba, indijsku po krvi i boji kože, ali englesku po svom ukusu, stavovima, moralnosti i intelektu. Toj klasi možemo prepustiti da prečišćava starosedelačke dijalekte [Indije, i] da ih obogaćuje naučnim terminima pozajmljenim iz Zapadne nomenklature. [Moramo toj klasi] pružiti instrumente različitih nivoa za prenošenje znanja širokim narodnim masama.“⁴²

Jedno od svojstava kolonizacije uma je mimikrija. Mimikrija analizira ambivalentan odnos između kolonizatora i kolonizovanog. Kolonizovani se trude da oponašaju kolonizatora tako što usvajaju njegove kulturne obrasce. Rezultat ovog procesa je uvek kamuflaža, nikad istovetna kopija. Istovetna kopija ne može biti postignuta jer kolonizovano stanovništvo ne pripada istoj rasi kao kolonizator. Ako se prisetimo već citiranog Tomasa Mekolija, videćemo da on upravo zagovara stvaranje jedne takve klase „imitatora“ koji bi predstavljali posrednike. Mimikrija možda predstavlja snagu kolonijalno-imperijalističkog sistema, ali ujedno i njegovu slabost, jer oponašanje nije predaleko od ruganja. Opasnost od mimikrije ne leži u identitetu koji se skriva iza maske, već u otkrivanju prirode ambivalencije koja ruši autoritet kolonizatora.⁴³

Asimilacija vodi ka „promeni kože“. Odbacivanje ropstva i ljubav prema kolonizatoru su česta pojava kod asimilizovanih i kandidata za asimilaciju.⁴⁴ U šali, obični Afrikanci ovakve ljude nazivaju kokosovim orasima jer su

⁴⁰ Augusto Silva, Dias, Joao Antonio Raposo, Joao Lopes Alves, Luis Duarte d'Almeida, Paulo de Sousa Mendes (eds.), *Liber Amicorum de José de Sousa e Brito: Estudos de Direito e Filosofia*. Coimbra: Edições Almedina, 2009, pp. 589-610.

⁴¹ *Thomas Babington Macaulay* (25 X 1800 – 28 XII 1859.) bio je britanski političar Vigovac, čuven po svojoj reformi indijskog obrazovnog sistema, kojom je engleski zamenio persijski kao zvanični jezik. Mekoli je delio svet na civilizovane nacije i varvare, pri čemu je Britaniju smatrao vrhuncem civilizacije. Još jedna njegova čuvena izjava glasi: „Verujem, bez preterivanja, da informacije skupljene iz svih knjiga ikada napisanih na Sanskritu manje vrede od onoga što se nalazi u najlošijem priručniku koji se koristi u engleskim pripremnim školama“ (Macaulay 1835, stav 11).

⁴² Hellen Sharp (ed.) *Selections from Educational Records, Part I (1781-1839)* T. B. Macaulay 1835. *Minute on Education in India*, Bureau of Education. Calcutta: Superintendent, Government Printing, 1920. Reprint. Delhi: National Archives of India, 1965, pp.107-117, stav 34.

⁴³ Bill Ashcroft, Gereth Griffiths, Hellen Tiffin, *Post-colonial studies: The key concepts*, op. cit., pp. 124-126.

⁴⁴ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 165.

„spolja crni a iznutra beli.“ Nedavno asimilizovani pokazuju veći entuzijizam u promovisanju kolonizatorovih vrednosti od samog kolonizatora. Oni sa velikom strašću, vulgarnošću i brutalnošću napadaju svoje sunarodnike koji još uvek ne prihvataju ili odbijaju asimilaciju.

„Kolonizator bi želeo da ima roba koji ne samo da prihvata da je rob, već roba koji shvata da mu je sudbina da bude rob, i ništa više do rob. Stoga, rob mora da voli gospodara i da mu bude zahvalan na njegovoj velikodušnosti što je njemu [robu] dozvoljeno da bude porobljen od strane više, plemenitije civilizacije.“⁴⁵

Kolonizaciju uma obično sprovode sami kolonizovani školovani u Evropi ili evropskim školama u kolonijama; najčešće su oni sami postali edukatori različitih nivoa. Kolonizacija uma najlakše se sprovodi kod dece i omladine zato što su njihove ličnosti, stavovi i uverenja još neizgrađeni.⁴⁶

Znanje se predstavlja kao roba koju svi žele, jer je u prirodi ljudskog uma da teži novim saznanjima. U većini slučajeva, edukatori koji sprovode kolonizaciju uma putem znanja ne poseduju punu svest o štetnim posledicama svog delovanja. Naprotiv, oni su ubeđeni da pomažu kolonizovanim subjektima tako što im pružaju bolje sisteme znanja i vrednosti, koji će im omogućiti da se bolje snalaze u modernom svetu. Najčešće su i sami edukatori, u jednom trenutku, potpuno nesvesno bili podvrgnuti istom procesu kolonizacije uma.⁴⁷

Kandidat za asimilaciju vremenom počinje da gleda vlastiti narod očima njegovih tlačitelja, ispoljavajući autošovinizam. Međutim, da bi proces asimilacije bio završen nije dovoljno samo napustiti grupu kojoj ste do tada pripadali, već morate biti prihvaćeni od strane grupe u kojoj želite da pristupite. (Već smo istakli da cilj kolonizacije nije asimilacija, već održavanje privilegovanog odnosa koji kolonizacija donosi kolonizatoru.) Kandidat za asimilaciju suočava se sa odbijanjem kolonizatora, jer kao što smo rekli mimikrija je uvek nepotpuna. Na svoj užas, on shvata da je sav njegov trud uzaludan, pošto je i dalje jedan od kolonizovanih. Iako je odbacio ceo mentalitet vlastitog naroda on je i dalje jedan od njih; ako ne umom i srcem, onda makar zato što i dalje uživa u istoj hrani koju jedu i kolonizovani. Na sve to pridodat je i prezir kolonizatora koji se podsmeva svojoj inferiornoj kopiji. Zarobljen između kompleksa više vrednosti (prema sopstvenom narodu) i kompleksa niže vrednosti (prema kolonizatoru) kandidat za asimilaciju ne pripada nigde – on nema identitet!

⁴⁵ G. D. Killam (ed.) "Literature and Society: the Politics of the Canon. *Critical Perspectives on Ngugi*". Washington D.C. Three Continents Press, 1984.

⁴⁶ Frederic Cooper, *Africa in the World Capitalism, Empire, Nation-State* Cambridge, Massachusetts & London, Harvard University Press 2014, p. 3.

⁴⁷ Augusto Silva Dias, Joao Antonio Raposo, Joao Lopes Alves, Luis Duarte d'Almeida, Paulo de Sousa Mendes (eds.), *Liber Amicorum de José de Sousa e Brito: Estudos de Direito e Filosofia*. pp. 589-610.

Kolonijalno obrazovanje je u funkciji osnaživanja kolonijalne vlasti. Suštinska dominacija ne stiče se upotrebom sile već mentalnom kontrolom. Proces kolonizacije uma ne može da uspe ukoliko se bazira isključivo na strahu i prinudi. Reč je o procesu „kognitivnog ubeđivanja“ između kolonizatora i kolonizovanog. Početnu prednost kolonizatoru omogućavaju pravila zaključivanja (tačnije *modus ponens* i *modus tollens*) koja se od početka procesa implicitno prihvataju. Ne uspevajući da za kratko vreme proniknu u principe iskazne logike (sa kojom se nikad ranije nisu susreli), kolonizovani prihvataju stanovišta kolonizatora. Zatim kolonizator pravi poređenje između starog i novog, pri čemu stari način razmišljanja odmah etiketira kao zastareo, retrogradan, čak i primitivan, dok novousvojeni (vlastiti) opisuje kao napredan i civilizovan. Kolonizacija uma nastaje kada kolonizovani subjekt pristane na tu uvredljivu komparaciju.

Tokom „re-edukacije“ kolonizovani bivaju preplavljeni negativnim slikama o samima sebi, svojoj kulturi i istoriji. Istovremeno prikazuje im se idilična slika kolonizatora. Kutzer (*M. Daphn Kutzer*) izdvaja tri stereotipa o starosedecima: 1) plemeniti divljak; 2) zverski divljak koji je sklon kanibalizmu; 3) divljak nalik detetu.⁴⁸ Kutzer dalje citira opis Afrikanaca koji je dao Ričard Barton: „Okrutnost crnca je kao okrutnost školarca – slepi impuls besa pomešan sa željom za saosećanjem. Iako muči i ubija svoje zarobljenike kao što mladi Englez ubija mačke on mentalno ostaje na nivou deteta, zauvek nesposoban za generalizaciju.“⁴⁹

Bez obzira na činjenicu što je, iz istorijskog ugla posmatrano, kolonizacija trajala kratko, sva sećanja na slobodu izgledaju tako daleka pa kolonizovani upadaju u apatiju. Time možemo objasniti činjenicu da su garnizoni od svega nekoliko desetina ljudi kontrolisali desetine hiljada starosedelaca. Kontrola je održavana širenjem straha. Za svakog ubijenog kolonijalnog vojnika za odmazdu je ubijano stotine starosedelaca.⁵⁰

Kulturološko nasilje je takođe odlika kolonizacije uma. Proces „dekulturalizacije“ kolonizovanih odvija se u tri koraka: (1) Kolonizatori ubeđuju kolonizovane kako bi trebalo da se stide vlastitog naroda (zbog siromaštva i kriminala, ratova i ratnih zločina, manjka obrazovanja); (2) Nakon toga, sugeriše im se da belce posmatraju kao super-ego i u njima vide simbol napretka, razvoja, sreće i dobrog života; (3) Onima koji uspešno savladaju prethodne dve faze sledi nagrada ukoliko budu dalje širili indoktrinaciju.

Naravno, uvek postoji mogućnost da se kolonizacija uma izbegne. Međutim, za takve „odmetnike“ nastaje problem ukoliko žive u društvu koje

⁴⁸ Daphn M. Kutzer, *Empire's Children: Empire and Imperialism in Classic British Children's Books*, Routledge, London, 2000, p. 21.

⁴⁹ Ibid., p. 84.

⁵⁰ Albert Memmi, *Colonizer and the colonized*, op. cit., p. 136.

načelno i većinski prihvata kolonizaciju uma. Takvi pojedinci obično bivaju izolovani, ponekad i samoizolovani od društva – u najboljem slučaju tretirani kao „bele vrane“ i ekscentrici, a u najgorem kao opasni retrogradni elementi, fašisti, ksenofobi i primitivci. Odbijanje kolonizacije uma izaziva poteškoće i samim kolonizatorima koji bivaju uvređeni odbijanjem svog „superiornog“ sistema. Njihova površna dobronamernost brzo ustupa mesto zajedljivosti, jer ne mogu da prihvate da neko tako inferioran i zastareo odbija da prihvati napredniji sistem vrednosti. Kolonizatorima ne predstavlja problem to što su njihovi podanici primitivni (jer će usvajanjem novog sistema vrednosti i razmišljanja, uz puno rada, i oni postati napredni), već je problem u tome što zbog svoje lenjosti odbijaju da krenu putem transformacije i modernizacije. Kao dokaz superiornosti kolonizatori ponovo ističu svoju industriju koja im je omogućila da priušte mnoga (materijalna) dobra, dok kao najgori znak primitivnosti kolonizovanih kolonizatori uma ističu njihovu lenjost.

Druga opcija koja stoji na raspolaganju kolonizovanima je pobuna. Nakon odbacivanja asimilacije, kolonizovanima predstoji borba za obnovu vlastitog, autonomnog identiteta.⁵¹ Pobunom kolonizovani odbijaju sve kolonizatore, bilo da oni prihvataju kolonizaciju ili je odbacuju.

Postavlja se pitanje kako se suprotstaviti kolonizaciji uma i kako je iskoreniti. Mnogi istaknuti antikolonijalni lideri zagovarali su revoluciju i radikalniji odgovor. Međutim, dugoročno gledano, nasilje uvek stvara novo nasilje, pa to ne može biti rešenje. Za suprotstavljavanje procesu kolonizacije uma neophodno je organizovati prefinjeniji i sveobuhvatniji odgovor. Otpor, baš kao i agresija, mora biti na epistemološkom i kulturološkom nivou. Glavni cilj otpora trebalo bi da bude dekonstrukcija mita o „beloj“ nadmoći, kao i svih struktura koji i dalje (p)održavaju kolonijalne autoritete u svim aspektima svakodnevnog života.

Dok je u procesu asimilacije kolonizator predstavljao model poželjnog ponašanja, u procesu pobune kolonizator je antiteza. Ranije je kolonizovani bio u rascepu između onoga što jeste i šta bi želeo da bude, dok je sada u rascepu između onoga što želi da bude i onoga što postaje.⁵²

Dolazimo do trenutka kada je potrebno još detaljnije analizirati psihologiju odnosa između kolonizatora i kolonizovanog. Memi kolonizatoru pripisuje Neronov kompleks: što više kolonizator tlači kolonizovane, sve više postaje svestan svojih zlodela. On bi želeo da kolonizovani nestanu jer ga samo njihovo prisustvo podseća na to da je on zapravo uzurpator. Ipak, kolonizator shvata da bez kolonizovanih kolonija ne bi imala nikakav smisao. To osećanje ga ispunjava novim besom koji je uvek spreman da iskali na kolonizovanima.⁵³

⁵¹ Ibid., p. 171.

⁵² Ibid., p. 184.

⁵³ Ibid., p. 66.

U razmatranje psihološkog odnosa kolonizatora i kolonizovanog oslanjamo se i na argumentaciju Oktava Manonija (*Octave Mannoni*) koji tvrdi da beli čovek samom svojom pojavom u afričkom plemenu (bez obzira na status i bogatstvo tog plemena, čak bez obzira na to što je beli čovek bročano nadjačan) makar potajno, duboko u sebi smatra da je superiorniji od starosedelaca.⁵⁴ Manoni opisuje kolonijalni odnos kao međusobno nerazumevanje između kolonizatora i kolonizovanog. Nerazumevanje između kolonizatora i kolonizovanog Manoni nastoji da objasni na primeru shvatanja i iskazivanja zahvalnosti: kolonizovani nikada neće tražiti od belog kolonizatora pomoć ma koliko mu ona bila potrebna (makar umirao od malarije). Međutim, ukoliko se kolonizator odluči da mu pomogne (obezbedi mu lek protiv malarije) kolonizovani „neće reći hvala“ već će povremeno nastaviti da traži manje bitne usluge (nove cipele ili cigarete). Dva aktera naše priče potpuno različito doživljavaju situaciju: kolonizovani smatra da je kolonizator preuzeo ulogu njegovog zaštitnika time što mu je spasao život iako to od njega niko nije tražio. Shodno tome, kolonizovani smatra da kolonizator iskreno brine za njegovu dobrobit. Pošto mu je već spasio život, kolonizovani smatra da kolonizatoru svakako neće biti problem da mu obezbedi cipele ili cigarete. Zauzvrat, kolonizovani nudi svoju lojalnost. S druge strane, kolonizator tu vezu ne posmatra kao nešto dubinsko i snažno. Vlastiti gest on tumači kao jednokratno dobro delo koje bi „svaki normalan čovek uradio“. Dalje prohteve kolonizovanog kolonizator doživljava kao nezahvalno dosađivanje.⁵⁵

Za razliku od Memija, koji smatra da je u srži odnosa kolonizator-kolonizovani zapravo visoki imperijalizam, Manoni smatra da su za kolonijalni rasizam zaslužni službenici nižeg ranga i sitni trgovci, koji su nemogućnost da se izbore sa vlastitim manama rešavali tako što su te mane pripisivali kolonizovanim starosedecima. Dakle, Manoni smatra da za kolonijalni rasizam nije odgovorna evropska elita.⁵⁶

Međutim, na ovom mestu moramo izneti snažno neslaganje sa Manonijevim stavom. Izvor saznanja o „primitivnim narodima“ bili su putopisi nastali u XVII i XVIII veku autora iz redova britanske više klase koji su putovali provincijama njihove velike imperije u potrazi za avanturom. Slika lenjog, nedisciplinovanog crnca nesposobnog za apstraktno razmišljanje, dominirala je svetskom javnošću XVIII veka.⁵⁷ Percepciju Afrike u drugoj polovini XIX veka u velikoj meri oblikovale su i žene viktorske epohe. Između ostalog, žene su počele da putuju zbog rodne diskriminacije

⁵⁴ Octave Mannoni, *Prospero and Caliban: The Psychology of colonization*, Methuen & Co, London 1956, p. 18.

⁵⁵ Ibid., pp. 42-44.

⁵⁶ Ibid., p. 24.

⁵⁷ Džordž Mos, *Istorija rasizma u Evropi*, op. cit., str. 34.

(*gender oppression*) sa kojom su se suočavale u svojoj zemlji, na putovanjima kroz kolonije svoju moć nastojale su da povrate kroz rasu.⁵⁸ Žene viktorijanske epohe su se ponašale paternalistički prema starosedelačkom stanovništvu, kopirajući model ponašanja koji su prema njima imali muškarci kod kuće. Pisanja XIX veka prepuna su hiperbola o starosedecima, naročito u opisivanju njihovih nasilnih tendencija i seksualnih sklonosti. Pisanje žena iz viktorijanske epohe doprinelo je stvaranju slike o divljačkom afričkom stanovništvu koje bi trebalo ukrotiti i dresirati da živi bolji život.⁵⁹ Crnci su smatrani decom koju bi trebalo disciplinovati i prevaspitati.

Manoni svoju psihologiju kolonizacije zasniva na tome što i kolonizatoru i kolonizovanom dodeljuje određene komplekse. Kolonizatoru pripisuje patološku želju za dominacijom – Prospero kompleks.⁶⁰ Patologija kolonizatora ogleda se u odsustvu empatije prema kolonizovanom. Kolonizator ne shvata da je došao u drugi svet u kome bi trebalo poštovati vrednosti kolonizovanog. Kolonizator svoj način razmišljanja doživljava kao jedini ispravan, i zato teži da ga nametne ostatku sveta u ime razuma i moralnosti.⁶¹

Kolonizovani pati od kompleksa zavisnosti – Kaliban kompleksa. Manoni smatra da su kolonizovani stanovnici prinuđeni na odnos zavisnosti zato što je kolonizator poremetio njihove ustaljene društvene tokove i vrednosti. Kolonizovani se osećaju nesigurno i upravo iz tog razloga, po mišljenju Manonija, javlja se odnos povezanosti, zavisnosti prema kolonizatoru od koga kolonizovani očekuju podršku. Još jedan razlog za zavisno ponašanje je verovanje u kult predaka koje je široko rasprostranjeno na Madagaskaru (gde je Manoni radio svoje istraživanje). Starosedeci su verovali u ogromnu moć preminulih predaka koji gotovo teledirigovano upravljaju njihovim životom. Stoga za stanovnike ondašnjeg Madagaskara stanje zavisnosti nije znak inferiornosti. Manoni takođe primećuje razliku kako se Evropljani i stanovnici Madagaskara različito ponašaju u teškim ličnim situacijama: Evropljani se uzdaju u svoje lične kvalitete nastojeći da pokažu da su dorasli izazovu, tj. da nisu inferiorni u odnosu na problem; s druge strane najveći strah Madagaskaraca⁶² je da u krizi ne ostanu usamljeni, napušteni.⁶³ Taj strah od napuštanja može se pogrešno protumačiti kao njihova želja da budu zavisni.

⁵⁸ Catherine Barnes Stevenson, *Victorian Women Travel Writers in Africa*. Twayne Publishers, Boston 1982, p. 125.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 10.

⁶⁰ Octave Mannoni, *Prospero and Caliban: The Psychology of colonization*, p. 102.

⁶¹ *Ibid.*, p. 20.

⁶² Pravilniji naziv za stanovnike Madagaskara bio bi „Maligaši“, ali se taj naziv nije ustalio u prevodilačkoj praksi pa samim tim ni u srpskom jeziku (*prim. aut.*).

⁶³ *Ibid.*, p. 49.

Franc Fanon (*Frantz Fanon*) pokazuje određenu zahvalnost prema Manoniju zbog činjenice da je Manoni prvi pokrenuo temu psiholoških aspekata kolonizacije. Međutim, u svom kultnom delu „Crna koža, bele maske“ Fanon iznosi veoma oštre kritike na račun Manonija, tvrdeći da on „nije shvatio stvarne koordinate kolonijalne situacije“.⁶⁴ Fanon prvo odbacuje Manonijevu premisu o tome da je preduslov za inferiornost status manjine u okviru zajednice; kao primer navodi sistem Aparthejda u Južnoj Africi. Zatim, Fanon kritikuje Manonijevu tezu prema kojoj su za kolonijalni rasizam odgovorni niži nivoi evropskih službenika i sitni trgovci. Fanon eksplicitno tvrdi da su rasizam kreirale evropske elite. Fanon ide i dalje tvrdeći da cela Evropa ima rasističku strukturu. Konačno, Fanon iznosi i treću kritiku na račun Manonija koji kolonizovanom stanovništvu Madagaskara ostavlja samo dve mogućnosti – inferiornost ili zavisnost. Fanon navodi da kolonizovani nije inherentno inferioran već da zapravo „[kolonizator] rasista stvara onog koji mu je inferioran.“⁶⁵

Koncept „kolonizacije uma“ vrlo često biva optuživan za subjektivnost i pristrasnost s obzirom na to da su i Memi i Fanon stvarali pod uticajem ličnih utisaka, tj. frustracija kolonijalizmom. Oni to ne negiraju u svojim radovima. Druga primedba na račun ovog kocepta jeste da preuveličava ulogu psihologije, te na taj način banalizuje fenomen kolonijalizma. Ipak, ovakve optužbe ne stoje. Uloga psihologije nije preuveličana, već je samo prepoznato da (neo)kolonijalna dominacija svoje uporište zapravo ima u psihi pojedinca. Individue kolonizovanog uma legitimišu neokolonijalnu dominaciju. Uvećavanje broja ovakvih pojedinaca dovodi do razvodnjavanja identiteta čitavog društva, suzpenzije volje za otporom i sveopšte ravnodušnosti. Tek tada političke strukture unutar kolonije mogu potpisivati štetne sporazume, voditi štetnu ekonomsku i svaku drugu politiku po vlastiti narod; tek tada (neo)kolonijalna dominacija dobija svoju institucionalnu dimenziju.

Nakon svega, neophodno je zapitati se da li je moguće „stvoriti“ potpuno dekolonizovan um? Da li je moguće (i da li je svrsishodno) potpuno ga očistiti od kolonijalnih narativa? Odgovor je odričan. Brisanje svih elemenata kulture kolonizatora predstavljalo bi obrnuti rasizam. Pojedinačni elementi kulture kolonizatora nisu nužno loši sami po sebi. Interakcija između kultura je prirodna i nema potrebe sprečavati je. Potrebno se boriti protiv poređenja kultura. Ne postoji bolja ili lošija (superiorna ili inferiorna) kultura (baš kao ni rasa), postoje samo različite kulture. Svaki pokušaj njihove vrednosne komparacije vodi ka rasizmu.

⁶⁴ Franc Fanon, *Crna koža bele maske*, str. 84.

⁶⁵ Ibid., p. 90.

Zaključak

Koncept kolonijalizma je mnogo kompleksniji od obične jagme za prirodnim resursima. Od XVII pa sve do prve polovine XX veka kolonijalizam je kreirao sistem vrednosti, definisao čitave nacije i etničke grupe. Kolonije su predstavljale izvor ekonomskog rasta ali i statusni simbol, izvor moći i prestiža za velike sile. Formalni završetak kolonijalne epohe nije u potpunosti oslobodio svet od kolonijalnog nasleđa. Sfere uticaja su ostale gotovo nepromenjene, pošto diskursi znanja usađeni kolonijalizmom nisu mogli da budu izbrisani formalnom proklamacijom slobode i nezavisnosti. Kolonijalizam je postavio rigidan psihološki sistem u kome se ljudi dele na inferiorne i superiorne. To je sistem baziran na stereotipima, predrasudama i rasnoj diskriminaciji. Njegovi akteri su čvrsto zarobljeni u svojim ulogama. Kriterijumi za napredak u takvom sistemu nisu zasnovani na performansama, obrazovanju ili marljivosti; jedini način za promenu (poboljšanje) društvenog statusa jeste promena svesti – odricanje od kulturnog obrasca inferiorne grupe.

Da bi kolonizovani pružili otpor ovom diskriminišućem sistemu neophodno je odbaciti, dekonstruisati binarne relacije koje taj sistem sačinjavaju (inferioran – superioran, lenj – marljiv, primitivan □ moderan, crn – beo i dr.). Uporedo sa dekonstrukcijom ovih stereotipa neophodno je stvoriti drugačiji sistem vrednovanja u kojem se vlastiti identitet neće graditi poređenjem sa nekadašnjim kolonizatorom, već će biti zasnovan na vlastitoj istoriji i autohtonim vrednostima sopstvenog naroda.

Kreiranje politika u bivšim kolonijama ne može se vršiti kopiranjem evropskih politika. To ne funkcioniše, nikada nije funkcionisalo, neće ni u budućnosti. Nekadašnje kolonije su bogate prirodnim resursima, energijom i snalažljivošću mladih ljudi (koja se, nažalost, najčešće ispoljava prilikom savladavanja prepreka na putu ka Evropi). Odgovornost političkih lidera je da pronađu načine da samostalno razvijaju svoje zemlje.

Literatura

- Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, Tiffin, Hellen, *Post-colonial studies: The key concepts*, Routledge New York, 2007.
- Barnes, Stevenson Catherine, *Victorian Women Travel Writers in Africa*, Twayne Publishers Boston 1982.
- Cooper, Frederic, *Africa in the World Capitalism, Empire, Nation-State*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts & London, 2014.
- Ćirjaković, Zoran, „Decentriranje sveta posle kolonijalizma: strategije suprotstavljanja od kraha civilizatorske misije do uspona novog orijentalizma“, *Srpska politička misao (Posebno izdanje: „Politika postmoderne i politika posle postmoderne“)* str. 119-139, 2016.

- Diamond, Jared, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, Norton W.W. New York 1997.
- Đerić, Gordana, „Šta ne kritikuje kritička teorija diskursa“, *Kultura polisa*, god. XII, br. 28, 2015.
- Dorđević, Jelena, „Postkolonijalna teorija diskursa“, *Godišnjak FPN*, godina II, br. 2, decembar 2008.
- Fanon, Franc, *Crna koža bele maske*, Mediteran Publishing, Novi Sad, 2015.
- Howe, Stephen, *Empire: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Kutzer, M. Daphm, *Empire's Children: Empire and Imperialism in Classic British Children's Books*, Routledge, London, 2000.
- Mannoni, Octave, *Prospero and Caliban: The Psychology of colonization*, Methuen & Co., London, 1956.
- Memmi, Albert, *Colonizer and the colonized*, Earthscan Publications Ltd., London, 2003.
- Mos, Džordž, *Istorija rasizma u Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Killam, G. D., „Literature and Society: the Politics of the Canon.“ *Critical Perspectives on Ngugi*. Ed.. Washington D.C.: Three Continents Press, 1984.
- Nkrumah, Kwame, *Neo-colonialism The last stage of Imperialism*, Thomas Nelson & sons, London, 1965.
- Osterhammel, Jurgen, *Colonialism: A Theoretical Overview*, Markus Weiner Publishers, New Jersey, 2005.
- Said, Edward, Barsamian, David *Culture and Resistance: Conversations with Edward Said*, South End Press, Cambridge (Massachusetts), 2003.
- Sharp, Helle (ed.), *Selections from Educational Records, Part I (1781–1839)* T. B. Macaulay 1835. *Minute on Education in India*, Bureau of Education. Calcutta: Superintendent, Government Printing, 1920. Reprint. Delhi: National Archives of India, 1965.
- Young, Robert, *Postcolonialism an historical introduction*, Blackwell Publishing, Carlton, 2001.

Izvori sa interneta:

- Kohn, M. (2014). „Colonialism“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), dostupno na <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/colonialism/>>.

Danilo BABIĆ

CONCEPTUAL FRAMEWORK AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COLONIALISM

Abstract: In this article, we discuss the conceptual framework of colonialism. We consider colonialism to be a complex system based on racial discrimination and economic exploitation. Furthermore, we closely define the concepts of colonialism, neocolonialism and imperialism. We believe that these terms are interconnected and that they construct one single context. Regardless of the small differences between these concepts, they act synergistically with the goal of establishing hegemony over the native population. Moreover, we analyze the psychological aspect of colonialism in order to uncover the relationship between the colonizer and the colonized. That relationship is characterised by mutual dependence, complexes of superiority and inferiority. In addition, we compare the opinions of three most eminent authors in the field of psychology of colonialism Albert Memmi, Octave Mannoni and Frantz Fanon.

Key words: colonialism, imperialism, Prospero, Caliban, Memmi, Fanon, Mannoni.